

PROBLEMATIKA NASTAVE HRVATSKOSRPSKOG JEZIKA U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA

Ljudevit Jonke

O nastavi materinskoga jezika u osnovnim i srednjim školama u novije se vrijeme mnogo raspravlja. Rezultati koji se pokazuju na svršenim učenicima tih škola općenito nas ne zadovoljavaju. Samo je manji broj učenika postigao pismenost koja je na doličnoj visini. Većina apsolviranih učenika ne usvaja osnovna stilistička, gramatička i pravopisna znanja, pa se na višim stupnjevima osjećaju dosta mučno takvi nedostaci koji daju opći utisak o nepismenosti takva apsolventa. To onda dopire sve do visokih škola, gdje je to već teško uklonjiv nedostatak. Može se još donekle ukloniti na fakultetima na kojima se izrađuju i pismeni zadaci i vježbe, ali na drugima pomoći već, tako reći, nema.

No ipak, premda se o nastavi hrvatskosrpskoga jezika u našim školama dosta raspravlja, ipak se dosta teško postiže jedinstveno gledanje na taj problem. Jedni nastavnici ostaju pri tradicionalnom poučavanju jezika, koje je svedeno na gramatičku analizu, a drugi polaze za novim smjerovima koji odbacuju gramatičko poučavanje i zalažu se za razmišljanje o jeziku, za zapažanje značenja i službi jezičnih sredstava i fenomena. Prvima se prigovara gramatiziranje, drugima nekonkretnost, lepršavost, bijeg od stvarnosti. Ali činjenica je da ni jedni ni drugi ne postižu uspjehe za kojima težimo. Očito je da i jedni i drugi pretjeruju.

Poučavanje jezika koje je samo sebi svrhom udaljava učenika od prave funkcije materinskoga jezika i vodi u formalizam. A ono drugo poučavanje, koje se temelji samo na razmišljanju i zapažanju, rascjepkano je, nesistematično, ne daje jezik u cjelini. Jezik je sistem znakova, pa i sistem sistema, i potrebno je uvoditi postepeno u njegovu cjelovitost i funkcionalnost, sistematski i smišljeno, ne od slučaja do slučaja, ne parcijalno, nego cjelovito. Samo sinteza obaju načina može da daje trajnije rezultate.

Nastava o jeziku i pravopisu autonoman je predmet kao i svaki drugi. Ona ima svoj sadržaj, svoje metode i svoj cilj. Rezultate može da daje samo onda ako nije u podređenom položaju nego u ravnopravnom odnosu prema svim drugim predmetima. Vrlo je složena i različita, spaja misaone, osjećajne, funkcionalne i estetske momente, pa traži od predavača ne samo dobra stručnjaka nego i cjelovitu ličnost. Nikakva šablona ne može se za nju preporučiti, jer je upravo šablona pretvara u pejorativno gramatiziranje i lepršavo svaštarenje. Nastavnik materinskog i književnog jezika ne smije biti ravnodušan i hladnokrvan radnik na radnom mjestu, on treba da ima u sebi i umjetničke elemente, treba da bude zanosan predavač, pomalo i reci-

tator i glumac, pa i madioničar, ako se smije tako reći. Ne zaboravite, drugovi, da se pri predavanju jezika i književnosti — a oni se u izvjesnom smislu ne smiju odvojiti — prodire u najintimniju nutrinu svakog učenika, da se ona potresa, da se iz nje crpe, da se na njoj nadograđuje, da se ona neprimjetno izgrađuje i razvija i bogati. A tko to može da uradi? Da li šablonist i prosječan nastavnik koji obavlja svoju dužnost? Ne, po mom mišljenju to može da uradi samo izvrstan stručnjak, kreativna ličnost, čovjek prožet dubokim poznavanjem života, jezika i književnosti, umjetnička ličnost koju je izgradila i književnost i jezik, zanosan čovjek koji pretvara svoj sat u jezični i umjetnički doživljaj. A takvih nastavnika nema mnogo i ne mogu dugo da gore, ali treba da težimo da ih stvorimo, da ih uputimo u tom pravcu. Oni će sami naći sintezu spomenutih dvaju pravaca i svakako će uspjeti. Ali tada će njihovi sati biti doživljaji za učenike, i nitko neće ni pomisliti da je njihov posao isprazan. Oni će svoje učenike nositi na dlanu, a predmet nastave jezika i književnosti postat će središnji predmet u školi.

Velik dio naših nastavnika obavlja nastavu jezika bez sistema i bez zanosu i bez vlastitog usavršavanja u struci. Spoznaje o jeziku, a osobito o književnom jeziku u posljednje su se vrijeme znatno proširile i produbile, o njima pišu stručni časopisi (Jezik, Naš jezik, Južnoslovenski filolog, Rad Akademije, Zbornici radova pojedinih Filozofskih fakulteta), pa i čitave knjige (prof. Belić: O jezičkoj prirodi i o jezičkom razvitku), ali naši nastavnici pretežno ostaju na onom znanju koje su ponijeli s Fakulteta gdje ga nisu u potpunosti ni usvojili, a koje im je postepeno još i izbljedjelo. Slab je nastavnik koji znade samo ono što piše u priručniku. Često su sati jezika u našim školama bez ikakve prethodne pripreme, obična improvizacija i nedotjerani dril, tako da ih ni učenici ne vole i da rezultati nisu nikakvi. A učitelja koji ima šta da kaže o jeziku učenici su spremni da slušaju sate i sate. Pazite, kad se znalčki govori o jeziku, govori se o samom sadržaju svakog pojedinog učenika. Jer jezik i nije ništa drugo nego saznanje i sadržaj koji su po jeziku dobili ime. S razvijenošću jezika rastemo, a s nerazvijenošću padamo. Radi se o nama samima, osobito u demokratskom društvu, gdje je društvena funkcija jezika došla do maksimuma. Uz dobra nastavnika svaki će učenik osjetiti da se radi o njemu samome, pa neće prezirati taj predmet, nego će ga i zavoljeti. Ni učenici tada neće uskratiti napore za svladavanje jezične materije koja nije laka, te kad osjete da su ušli u strukturu jezika i da su shvatili njegovu funkcionalnost, natjecat će se da iskoriste sve prednosti koje im se preko poznavanja jezika pružaju.

Nastavnici dakako nemaju dovoljan broj sati za sistematsku i sadržajnu nastavu jezika. Ostaju im samo otpaci vremena koje je u glavnini otišlo na nastavu književnosti. A to je malo. Pogledajte npr. u srednjim školama kako

je književnost preplavila sve sate, a nastava jezika pretvara se samo na povremeno ponavljanje gradiva iz osnovne škole. A to je u biti pogrešno. Jer u osnovnoj školi predviđaju se *pouke o jeziku*, a u srednjoj *nauka o jeziku*. Pisao sam već jednom u »Jeziku« (VIII, 2) o tome kako je po novom nastavnom planu gradivo za srednje škole i sadržajno i funkcionalno. Predviđa se nastava jezika na višem stupnju: ne samo *kako* je što u jeziku, nego i *zašto* je onako kako jest. Traži se poznavanje fonetike, akcenata, tvorbe riječi, morfologije, sintakse, stilistike, povijesti jezika. Nastavnik dakle treba da ima veliku stručnu spremu. A u praksi pretežno se ponavlja samo građa iz osnovne škole, bez sistema i po sjećanju, bez veze s pravom praktičnom primjenom. Kakva li čuda ako su rezultati onako nepovoljni kako sam spomenuo na početku ovog razmatranja! Nastavnici mogu s pravom da kažu: »A gdje nam je vrijeme za prikazivanje i usvajanje takve građe?« I zaista, dokle god im ne osiguramo vrijeme, ne možemo ih ni pitati: »A gdje vam je sprema na nivou današnje nauke? Čitate li i usvajate li najnovije rezultate nauke prikazane u stručnim časopisima?« Smijemo se samo nadati da će spremu zaista steći dok im osiguramo vrijeme. Ali to za samu praksu znači isto što i neizvršen zadatak. Zamislimo se malo nad tim! U *nauci o jeziku* u srednjim školama ponavljaju se nesistematski *pouke o jeziku* iz osnovne škole. Rezultat? Zna se! Ne može ni biti drugačiji.

A *pouke o jeziku* za osnovnu školu od prvog do osmog razreda, premda stilizirane moderno, ipak ne daju nade u solidnu pripremu učenika u jeziku. Njihova je osnovna slabost u tome što ne traže nikakva osobitog napora od učenika. A nema toga jezika, pa ni materinskoga, koji se može naučiti bez napora. Te pouke traže samo razvijanje razmišljanja o jeziku i zapažanje značenja i službi. Citiram: »U nastavi materinskog jezika treba razvijati razmišljanje o jeziku koje polazi od situacije konkretnog ljudskog govora. U nizu primjera, danih u različitim govornim situacijama, učenici će najlakše zapaziti značenje i službu pojedinih vrsta riječi, njihovih oblika, službu članova rečenice, skupova riječi, njihovih oblika, službu članova rečenice, skupova riječi i rečenica, ukratko izražajnu i društvenu službu jezika... Zbog toga je neopravdano svako promatranje jezične pojave same za sebe, tako, na primjer, ne treba imenske i glagolske oblike promatrati apstraktno, izdvojene u vidu paradigmi, danih u gramatikama, već do njih treba dolaziti putem značenja koja imaju u rečenici i izražajne službe koju u njima vrše.« A po mom mišljenju potrebno je i jedno i drugo: i konkretno i apstraktno poznavanje jezika jer jedno drugo nadopunjuje i obogaćuje. U nižim razredima treba da bude što konkretnije, a u višim može već, bez prevelikog napora za učenika, biti i apstraktno. Bez apstraktne slike jezika u cjelini pojedinačne se konkretnosti gube i poprimaju karakter slučajnosti. Tako ra-

đimo u svim naukama ako želimo postići zrelo znanje, korisno u svakoj konkretnoj prilici koja se pojavi. Nije li npr. i nastava matematike s općim brojevima u to doba i te kako apstraktna?

A da se to može postići i tražiti i u nastavi jezika u višim razredima osnovnih škola, pokazuju nam upute za pouku *stranih* jezika u osnovnim školama, npr. engleskog jezika. Citiram iz istog propisnika: »... prezent u jesnom, upitnom i negativnom obliku glagola *to be, to have* i ostalih najobičnijih glagola, kao i defektivnih glagola *can* i *must*... U VIII razredu: Sistematiziranje obrađenoga građiva i davanje jednostavnih pravila induktivnom metodom. Posebnu pažnju treba posvetiti glagolskim vremenima.« Ako se dakle pri učenju stranih jezika u osnovnim školama mogu tražiti od učenika takvi naponi i takve apstrakcije, ne vidim razloga da se to ne bi moglo tražiti i u nastavi materinskoga jezika. Mislim čak da bi to išlo lakše nego u stranom jeziku jer dolazi do izražaja i razumijevanje samog rječničkog i jezičnog materijala u materinskom jeziku. Svakako, ova kontradikcija u zahtjevima na nastavu materinskog i stranog jezika vrlo je uočljiva i sasvim neobrazložena, neuvjerljiva. Radi se o jednom i istom uzgajaniku, u istoj školi i u istoj dobi, o sasvim srodnom nastavnom predmetu, pa se ipak za lakši, tj. materinski jezik, pretpostavlja da bi bilo teško ono što se u težem, tj. stranom jeziku, smatra kao normalno i savladivo. Mislim da tu nelogičnost treba ukloniti u korist nastave materinskoga jezika i da i u nastavi materinskoga jezika treba računati i na napor i na apstraktno usvajanje građe pored konkretnoga koje treba da bude primarno. Ako pouke o jeziku ostanu igrarija, pa ako se onda još ta igrarija samo ponovi u razredima srednje škole, kakva će biti pismenost, kakvo poznavanje materinskoga jezika pri izlasku iz srednje škole?

Mislim da nad tim svime treba razmišljati jer se radi o važnom predmetu. Mislim da mnogo toga treba popraviti, postepeno, sistematski, i u programima i u načinu rada i u samim nastavnicima. Nastavnik je, dakako, u svemu najvažniji. Dobar nastavnik neće se nikad izgubiti ako dobro zna svoj cilj. Primjeri u praksi pokazuju da je tako. Ali prosječan nastavnik bez dobra kompasa može zalutati. Potrebni su dakle i dobar nastavnik i dobar kompas.

Govorio sam, kao što osjećate, polemički, uzimajući u obzir cjelovitu sliku, a ne pojedinosti, koje su često na visini i koje ne isključujem. Dao sam mnogo materije za razmišljanje sa svrhom da unaprijedimo nastavu materinskog jezika. Svakako, stavio sam se na nišan svim zagovornicima njihovih metoda. Ali prije nego izbace na me svoje strijele, neka se obazru na svoje uspjehe, pa će im možda ruka zadrhtati. Nisam to rekao iz neprijateljstva prema njima i njihovim metodama, nego u želji da zajednički nađemo način i put kako bi nastava materinskoga jezika kao autonoman i potreban predmet

davala što bolje rezultate i što pismenije učenike. A za sada dovoljno je bilo da to kažem na ovom uvaženom skupu koji nosi na svojim plećima nastavu hrvatskosrpskog književnog jezika u gradu Zagrebu. Budućnost treba da se brine za se analizom rada u sadašnjosti.

Bilješka. — Ovo je predavanje održano na Savjetovanju za nastavnike hrvatskosrpskog jezika i jugoslavenskih književnosti u Učiteljskoj školi u Zagrebu 23. listopada 1961. Na tom savjetovanju, koje je organizirao Zavod za školstvo grada Zagreba, predavali su i prof. Ivo Frangeš, prof. Vjera Cimerman i asist. Miroslav Šicel. U predavanju se govori o nastavnom programu i nastavi, a o udžbenicima će biti riječi u posebnoj osvrtni. Iznesene teze bile su prihvaćene vrlo povoljno.

FUNKCIJA PREDMETKA U STVARANJU NOVIH RIJEČI I ZNAČENJA

Paule Rogić

I

Jedan od načina kako jezik stvara nove riječi ili kako osnovnim riječima daje nova značenja ili nove prilive u značenjima jeste vezivanje predmetka ili prefiksa uz neke vrste riječi. Predmetak je najčešće prijedlog. Stavljene ispred riječi kao prvi dio složenice (kompozita), prefiks mijenja, preinačuje značenje prvobitne, osnovne riječi, dodajući joj jednu sekundarnu ideju. U antičkim indoevropskim jezicima najveći broj predmetaka postali su prijedlozi, pošto su izgubili svoju samostalnost. Lat. *re* (recedo), od još starijega *red-* (redivivus), po mišljenju nekih lingvista apokopa od *retro*, postao je živ i vrlo plodan u mnogim suvremenim živim jezicima, označujući u složenicama u prvom redu ponavljanje radnje, kretanje unazad, a onda vraćanje u prijašnje stanje, suprotnost, neprijateljski stav i sl.

Uloga prijedloga u jeziku sporedna je, podređena, akcesorna. Prijedlog je nepromjenljiva riječ i stavlja se između dvije riječi ili dva izraza u rečenici da izrazi logički odnos među njima. U fleksivnim jezicima koji su u svom historijskom razvitku izgubili padežne oblične nastavke ili su ih reducirali prijedlog najčešće vrši funkciju nestalog padežnog nastavka.

U prvim počecima, u najstarijoj fazi razvitka indoevropskih jezika, prijedlozi nisu bili tako vezani uz imenicu, jer su živi bili mnogi padeži i svaki padež imao je svoj posebni padežni nastavak, a ti nastavci ili sufiksi mogli su tačno odrediti odnos imenice prema drugim riječima u rečenici. Gubljenjem ili redukcijom tih padežnih nastavaka njihovu funkciju preuzima prijedlog. Zato je u ranijim fazama razvitka jezika prijedlog bio više vezan uz glagol i položaj mu je u rečenici bio mnogo slobodniji, mogao je stajati